

Kosztolányi a nyelvről*
(Kosztolányi nyelvszemléletének kérdéséhez)

Bevezetés

Kosztolányi Dezső még egyetemistaként írja első nyelvről szóló cikkét a *Bácskai Hírlap*ba 1905-ben. A neki adatott nem túl hosszú, három évtizednyi alkotói időszakban a vidéki lapot számos (hozzávetőleg hatvan) folyóirat, napilap váltja fel

* A cikk rövidített német változata elhangzott a Ludwig Maximilian Egyetem Finnugor és Uráli Tanszéke által szervezett Nyugat-esten, Münchenben, 2008. december 1-jén.

(*Nyugat, Budapesti Napló, Színházi Élet, A Hét, Világ, Új Idők, Magyar Nyelvőr* stb.), s a nagy műveltségű, ám dekadens művészpálatáborból a magyar prózairodalom utánozhatatlan mestere lesz. Arról, hogy a *Magyar Nyelvőr*-beli megjelenést milyen nagy megtiszteltetésnek tartja, Simonyinak írt köszönőleveléből értesülhetünk: „nagy örömmel láttam, hogy a *Nyelvőr* átvette igénytelen cikkekcskémet... A *Nyelvőrt* nagyon-nagyon szeretem. Minden lap közt a legszívesebben olvasom” (Kosztolányi 1998: 412). Azt gondolhatnánk, az irodalmi sikerek eltántorítják a hírlapírói munkától s ezzel együtt a nyelvről szóló publikációktól, ez azonban koránt sincs így. Kosztolányi nem tud és nem is akar szabadulni munkaeszközétől, a nyelvtől. Cikkeinek meghatározó hányada (több mint nyolcvan) a nyelvről, nyelvészeti kérdésekről szól, sőt az idő előrehaladtával tekintélyének teljes súlyával áll a 20-as évektől kibontakozó nyelvművelő mozgalom mellé. Ezzel a teljesítménnyel – eltekintve Kazinczytól – messze kitűnik a nyelvvel foglalkozó írók, költők köréből. Több nyelven is tudott: a kötelező latin és görög mellett kiválóan beszélt németül, franciául, olaszul, spanyolul, angolul, portugálul, sőt eszperantóul is. Felsőfokú tanulmányait a budapesti egyetemen kezdte meg 1903-ban magyar–német szakon. Az egyetem megannyi szellemi hatásából szempontunkból a Négyesy László által vezetett híres stílusgyakorlatok emelendők ki, amelyen többek között Babitscsal, Juhász Gyulával együtt vett részt, valamint az a tény, hogy a kor meghatározó nyelvészének, Simonyi Zsigmondnak az óráit hallgatta. Nyelvészeti ismereteit később is szünet nélkül gazdagította, önmagát „műkedvelő, szerény nyelvésznek” tartva, mindent elolvasott: „Semmi sem kerüli el a figyelmemet, amit nyelvészek írnak... Számomra, ki nem vagyok szakember, a nyelvészet szerelem, s egy lelkes dilettáns áhításával olvasok el mindent, amit Önök írnak” – írja Tolnai Vilmosnak (Kosztolányi 1998: 470).

Dolgozatom kettős megfontolásból íródott. Fő célkitűzésemet nyelvészeti tevékenységének „féloldalas” feldolgozása ösztönözte. Nyelvművelői szerepéről többen is szólnak (Deme 1946; uő. 1960; Fábián 1986; Kemény 1986; Szűts 1991; Radics 2002), kevesebben foglalkoznak ellenben azokkal a szellemi hatásokkal, amelyek meghatározták nyelvszemléletét (Szegedy-Maszák 1994; Láncz 2003). Érdekes felvetésnek tűnt emellett az is, milyen megvilágításba helyezi az elmúlt majdnem egy évszázad a gondolatait, azaz van-e ezeknek a rövidebb-hosszabb munkáknak, műfajukat tekintve szövszeneteknek, vitairatoknak, karcolatoknak mána szózó üzenetük, vagy eljárt felettük az idő, s kordokumentumok, letűnt pillanatok hírmondói, pillanatfelvételei csupán.

Munkamódszerem a szűkebb értelemben vett nyelvészeti cikkeinek filológiai elemzésén alapult. (Az esztétikai vonatkozású dolgozataiban is vannak nyelvészeti megjegyzések, de ezek nem módosítják alapvetően az előbbieket mondanivalóját.) Ismereteimet emellett a még ide tartozó források (Kosztolányi 1998; Kosztolányi Dezsőné 1938) és több Kosztolányi-mű újraolvasásával bővítettem, frissítettem. Tudjuk, hogy a nyelvről szóló dolgozatait Illyés Gyula gyűjtötte egybe, s jelentette meg a *Hátrahagyott művek. Erős várunk a nyelv* című kötetben 1940-ben, amelynek bővített, javított változatát Réz Pál rendezte sajtó alá *Nyelv és lélek* címmel 1971-ben. Jómagam ennek harmadik kiadásából idézek (Kosztolányi 1999), megadva az elemzett mű címét is. Tüzetesen végigolvasva a kiválasztott forrásokat,

felállítottam azokat a téziseket, amelyek olvasatomban Kosztolányinak a nyelvekről, illetve a magyar nyelvről való gondolkodását meghatározták. Ezek: 1. a nyelv a néplélek megtestesülése; 2. a nyelvek egyenrangúan szépek – a sokféleség érték; 3. a nyelvi szépség viszonylagos; 4. az első az egyenlők között: az anyanyelv; 5. a nyelv játék és tett. Megfogalmazásuk nem volt túlságosan nehéz feladat, mert az öt érdeklő kérdésekre (egyes méltatói szerint mániákusan) vissza-visszatért. (Az ismétlődések oka nagyon is prózai: Tábor utcai háza hitelének törlesztése, a család eltartása feszült tempójú újságírói munkára kényszerítette.) És most vegyük sorra a fenti öt alapvetést a lehetséges szellemi ösztönzőket, valamint a mának szóló üzeneteiket is figyelembe véve.

1. A nyelv a néplélek megtestesülése

Kosztolányit mindvégig szenvedélyesen foglalkoztatták a nyelvfilozófiai problémák, jelesen a nyelv, annak természete, jellege, fejlődésének mozgatórugói. Az eddigi szakirodalom egységes abban, hogy nyelvszemléletét a romantikában, pontosabban Humboldt tanaiban gyökerezeti: „Kosztolányi nézetei összességükben mégis inkább Humboldt nyelvbölcseletével rokoníthatók” (Szegedy-Maszák 1994: 48); „S bár egyetlen alkalommal sem említi, Wilhelm von Humboldt nyelvelmélete lehetett rá hatással” (Láncz 2003: 4); „A nyelvet Humboldthoz hasonlóan szerkezetként fogja fel” (Radics 2002: 6). Ez a vélemény helytálló ugyan, de figyelmen kívül hagyja, hogy Humboldt gazdag munkássága több 19. századi nyelvészeti irányzatra hatott megtermékenyítően. Közelebb járunk tehát az igazsághoz, ha egy hozzávetőleg nyolcvanéves forrás helyett tágabb és korban közelebb álló ösztönzőket keresünk. Olvasmányélményei, az időszak tudományos, irodalmi kiválóságaihoz fűződő személyes kapcsolatai minden bizonnyal befolyásolták a könnyen lelkesedő, a friss szellemi élmények iránt fogékony író, következképpen az új kapcsolódási pontok megleléséhez én a korszak szellemi, nyelvészeti történéseit állítottam a középpontba.

Vizsgálódásom hozadékaként az is világossá vált, tetten érhető-e valamilyen módosulás a nyelvről alkotott elképzeléseiben három évtizedes tevékenysége során. Szegedy-Maszák Mihály szerint igen, de alapvető átalakulás helyett „helyesebb egyértelműsödéstről beszélni” (i. m. 2). Meglátásával azzal a megszorítással értek egyet, ha azt a 10-es évek elejétől napvilágot látott munkáira vonatkoztatjuk. Az első hat, szigorú értelemben vett nyelvészeti tárgyú cikkében ugyanis csak csírájában fedezhetők fel a későbbiek állandó mondanivalóját alkotó gondolatok. Az *új magyar nyelv* és a *Magyar Nyelvőrben* is megjelent *A magyar nyelv* nyelvünk szeretetének, igényes használatának fontosságát hangsúlyozzák, és inkább a nyelvművelő Kosztolányi szárnypróbálgatásainak tekinthetők. A *Budapest, a szó-játszó* azért érdemel említést, mert – tudtommal elsőként – az utca, a kocsmák beszédéből, a kabaré világából formálódó pesti nyelv létjogosultsága, életrealitása mellett érvel megengedő és demokratikus hangnemben: „Az utca szellemes. Utcai szellemesség, lapos, durva és banális, de mégis szellemesség” (i. m. 16). Négy

évvel később a *Csibésznyelv*ben szapulja annak igénytelenségét, magyartalanságát, s itt is a kávéházak, illetve a tiszta, szép beszédű vidéki cselédek nyelvhasználatában látja azt az erőt, amely helyes irányba terelhetné a pesti nyelvet.

Ha a 10-es évek előtti nyelvi képét akarnánk megrajzolni, kissé zavarban lennénk, mert koherens rendszerről tanúskodó megjegyzésre nemigen akadunk nála. (Ez huszonéves fiatalemberről lévén szó, természetes is.) A *nyelvtanulásról* című dolgozatában a nyelvet „minden szellemi kincsünk alapföltételét” (i. m. 8) így jellemzi: „egymagában álló hatalmas szervezet, egy természetproduktum, melynek oly furfangos, de lényegében fölségesen egyszerű törvényei vannak, mint a természetnek” (i. m. 7). A szavak talmi értékén, a szókincs változásának útjain merengő *Öreg szavakban* élő, állandó változó voltát hangsúlyozza: „a nyelv élete talán leginkább hasonlít a miénkhez, melyet megrögzíteni lehetetlenség, hisz múlt és jövő között örökös mozgásban halad előre” (i. m. 14). A dinamikus felfogás Humboldtól eredeztethető, de Szegedy-Maszák a nyelvtanulásról szóló írásából vett idézetet is a német tudós nevével hozza összefüggésbe, mondván, hogy „[a] szervezés eszményét Humboldt állította föl öelötte a legegységesebb formában” (i. m. 48). De vajon ugyanazt értették-e mindketten a „szervezet” szón? Nem biztos. Máté Jakab figyelmeztet arra, hogy az *Organismus* szót Humboldt még filozófiai értelemben használta annak érzékeltetésére, hogy „a nyelv szervezete” nem merev mechanizmus, hanem szakadatlanul változik, mint az élő szervezet, következésképpen nem ergon, hanem energiea (Máté 1997: 65). A 19. század közepétől létezik viszont a nyelvészetben az úgynevezett naturalista irányzat, amelynek August Schleicher (Humboldt tanítványa) a legjelesebb képviselője. Schleicher a hegeli distinkció alapján a nyelvészetet a szükségyszerűség birodalmába, a természettudományok körébe helyezi (szemben a „szabad” társadalomtudományokkal). Darwin korszakalkotó művének hatására (*A fajok eredete*, 1859) munkásságában egyre erőteljesebbé válik a biológiai koncepció, vagyis annak hangoztatása, hogy a nyelv biológiai értelemben véve élő szervezet. A naturalista felfogás meglehetősen népszerű a század második felének magyar nyelvészetében. Brassai Sámuelnél is kimutathatók a nyomai, de Schleicher hívének tekinthető Riedl Szende, Pónori Thewrewk Emil is, akiről a cikk írásakor még egyetemi hallgató Kosztolányi bizonyára hallott. Arra, hogy nála a „szervezet” szó biológiai jelentésére helyeződhet a hangsúly, az idézett naturalista ízű nyelvdefiníció kívül más szövegbéli utalásokból is következtethetünk: a nyelvről mint „természeterő”-ről beszél (i. m. 8), s a működését irányító megfelelő „természettörvények” megfejtését a „természettudományos nyelvészet”-től (i. h.), vagyis a naturalista nyelvésztől várja.

A nyelvszemléletének formálódásában általam határvonalnak tekintett, 1914-ben született *A! Aszó*-ban a Gombocz Zoltán és Melich János által szerkesztett etimológiai szótárt mutatja be. Figyelmes olvasással a későbbi írásaiban kulcsmotívumként jelen lévő összes fogalmat megleljük benne. Érezhetően a szótár hatása alá kerül, elragadtatott szavakkal dicséri (l. 4. pont ide vonatkozó idézetét), és biztos szemmel ismeri fel azt is, hogy a történeti nyelvészet szellemiségétől, módszereitől eltérő, új gondolatokkal átítatott munkát tart a kezében, amelyet nem „cédulázó, bolhászkodó” „aggályos bohóc” alkotott, hanem „alkotó tudós, a lélek bányásza, az

intuáció lámpájával világító bűvár, aki a mai **lélek**nek a múlttal való kapcsolatát, az élet bensőséges rezzenéseit, a nyelvben szunnyadó energiák törvényeit keresi” (i. m. 23, kiemelés tőlem). Az önálló magyar szavaló stílus hiányát panaszolva ugyanitt lemondóan jegyzi meg, hogy ha lennének is a verseket megfelelően visszaadó színészek, „nem akadna közönség, amely megértse, minthogy nem él a **nyelve kultúrájában**, amely a művészet, a **lélek kultúrája**” (i. h., kiemelés tőlem). Úgy tartja, hogy e hiányosságára nem lehet rávezetni a népet, „**ösztönösen**, önmagától kell megsejtenie” (i. h., kiemelés tőlem).

A hangsúlyozott szavak, kifejezések egyértelműen mutatják, hogy mindaz, amit Kosztolányi üdvözlő a szótárban, nem idegen a humboldti tanoktól, de túl is mutat rajtuk. Nézzük meg tehát, mi az a szellemi többlet, amelyet az író már saját korából vont el. Tudjuk, hogy erősen hatott rá Freud pszichológiája, Nietzscheért ifjú korában rajongott, majdnem biztos, hogy mindent elolvasott tőle (a jelentésértelmezésük közötti analógiáról l. Gyórfy Livia 2008), befolyásolta a kor irracionális filozófiája, gondolkod mindenekelőtt Henry Bergsonra, valamint az olasz Benedetto Croce-ra. Bergsonnak Babits, akkor még Kosztolányi barátja, költőtársa, szellemi mentora 1910-ben tanulmányt szentelt, amelyet maga Bergson a legjobb értelmezésnek tartott (Babits 1910: 136–57). Mind Bergson, mind Croce tanításainak alappillére az intuáció. Bergson szerint a világlényeget az intuáció, a tárgyat közvetlenül átélő, a tárgyba a szubjektumot beleélő tudati aktus ragadhatja csak meg. Croce felfogásában a nyelv az egyén alkotó intuíciónak terméke, olyan képek rendszere, amelyet az egyén csak intuitív úton hozhat létre és foghat fel, vagyis lényegében a lélek megnyilvánulása (l. Humboldt).

Szintén Humboldt eszmerendszeréből táplálkozik a 19. század végén kialakult úgynevezett lélektani irányzat, amelynek megalapítója Heymann Steinhal, aki szerint az egyén pszichikuma a beszédaktusban realizálódik. Mivel az egyén csak egy közösség tagjaként képzelhető el, a közösségekben bizonyos közös lelki sajátosságok alakulnak ki. A nyelvtudomány feladata ennek a népléleknek (*Völkerpsychologie*-nak) a megértése. A lélektani vonulat magyar szempontból is legnagyobb hatású képviselője azonban Wilhelm Wundt. Steinhaltól eltérően a nyelvet közösségi produktumnak tartja, amely a társadalmi fejlődés során kifejtett közös szellemi tevékenység eredményeképpen jön létre. Wundt szellemében munkálkodott Gombocz Zoltán, a századelő legjelesebb nyelvésze is pályafutásának kezdetén, de befolyással volt több ifjú magyar nyelvészre, többek között Zlinszky Aladár stilsztikájára, Zolnai Béla nyelvésztétikájára. Kosztolányi olvasta írásaikat, eszmét cserélt velük, kiváltképpen aktív kapcsolatot tartott fenn Zolnaival (l. *Levelek – Naplók*), aki *A Pesti Hírlap Nyelvőr*-nek is szerzője volt.

1925-ben beszélgetést folytatott Gomboczcal a *Pesti Hírlap*ban. Ebben a nyelvészet új törekvéseiről kérdezte a tudóst. A Gombocz által festett kép és Kosztolányinak a nyelvről írt ismétlődő észrevételei között egyszerű filológiai módszerrel kimutatható a párhuzam. Bizonyítékul álljon itt Gombocz összegzése és néhány Kosztolányitól vett idézet (l. 1. táblázat).

1. táblázat. Párhuzamok Gombocz Zoltán és Kosztolányi nyelvről szóló állításai között

	Gombocz	Kosztolányi
A nyelv a néplélek kifejezője	„A mai nyelvészet itthon is a lélektan felé fordul: az utóbbi tíz esztendő örvendetes eseménye, hogy a történelem és nyelvtudomány egymásra lelt, együtt vizsgálódik... mi, nyelvészek a nyelvet is csak a lélek eszközeinek tekintjük, s azt tartjuk, hogy fontosabb az, amit ki akarunk fejezni, mint annak külső megnyilvánulási formája” (Gombocz Zoltán 1925: 55).	„a nyelvi változás nem rajtunk múlik, hanem véletlenek sorozatán, a tömeglélektan kifürkészhetetlen titkain” (<i>Ábécé</i> , 75). „a lélek munkálja meg a nyelvet, a lélek forrósága olvasztja meg és ragasztja össze” (<i>A magyar nyelv helye a földgolyón</i> , 90). „A nyelv hatalmas kifejezése egy nép lelkének” (<i>Használati utasítás</i> , 157). „A nyelv az ember vallomása... Leheletével beszél, a lélegzésével, melyet az ősnépek lélek-nek hívnak” (<i>A lélek beszéde</i> , 193–4).
A nyelv társadalmi produktum	„a franciák Durkheim hatása alatt érzik, hogy a nyelv nemcsak egyéni, hanem szociális termék is” (i. m. 55).	„A nyelv közkinccs, a mai tudomány szerint társadalmi tény” (<i>A nyelvtisztaságért</i> , 153).
A nyelv ösztönös	„Az új nyelvtudomány már <i>Herbart</i> óta tisztában van azzal, hogy a nyelv jó része öntudatlanunkban rejlik, az emberek ösztönösen, majdnem tudatlanul beszélnek... (i. m. 55).	„a nyelvben csak lélektani következetesség van... Minden a megszokáson múlik” (<i>Pár szó a nyelvújításhoz</i> , 130). „egy kifejezés jogosságát mindig inkább a lélektan és a nyelvszokás szabja meg, nem az értelem” (<i>Nyelvtisztító és nyelvpiszkító</i> , 137). A nyelvet „[c]sak vérünk érzi. Értelmünk mindig elámul, ha elemezzük és tudatosítjuk azt, amit vérünk érez” (<i>Kagyló és tenger</i> , 147). „Anyanyelvünkkel nemigen szoktunk gondolni... Anyanyelvünk ösztönös (<i>Használati utasítás</i> , 155).

2. A nyelvek egyenrangúan szépek. – A sokféleség érték

Kosztolányi számára a nyelv minden, az élet, a teremtés alfája és ómegája. Ízig-vérig szabad szellemű művészként érdeklődéssel és olthatatlan kíváncsisággal fordul minden nyelv felé: „Egy új világ kezdődik minden nyelv küszöbén, a szépség új birodalma, új értelmi és érzelmi törvényekkel” (*A tíz legszebb szó*, 212). Szimbolikus jelentőségűnek tartom, hogy a *Nyelvművelés* című, Schöpflin Aladárral vitatkozó cikkében találjuk a legtöbb, a nyelvek tiszteletére épülő, egyenrangúságukat hangoztató állítást: „a nyelvek között nem ismerek rangkülönbséget. A csetintó hottentotára éppoly bámulattal tekintek, mint a görögre vagy spanyolra” (*Nyelvművelés*, 185). Mint ismeretes, Schöpflin a *Nyugat* 1933. április 16-i számában annak az aggodalmának adott hangot, hogy a Kosztolányi által is képviselt nyelvtisztító mozgalom „a nyelvi sovinizmus” irányába kanyarodhat. Fenntartása részben jogos volt, hiszen az idegen szavak elleni küzdelem ilyen irányt is vehetett volna, de Kosztolányi válasza nem hagy kétséget afelől, hogy a mozgalom – az ő törekvései-

nek szellemében mindenképpen – a nyelvek és kultúrák egyedisége, autonómiája védelmében törekszik az idegenszerűségek kiküszöbölésére, mivel „[m]inden nyelv... csak a maga keretében élhet, a maga természete szerint lehet szép és tiszteletre méltó” (i. m. 185). A nyelv és a kultúra szövevényes egymásba fonódásának, kölcsönös függőségének ismeretében úgy látja, hogy az idegen szavak nagy tömegű beáramlása nemcsak egyszerűen a szavak mozgását jelenti egyik nyelvből a másikba, hanem maga után vonja a kölcsönző nyelv szegényedését is, az azt beszélők nyelvi ösztönének tompulását, világlátásuk, szokásrendszerük átalakulását, idomulását a kölcsönt adóéhoz. (Időszerű, sajnálatosan a nyelvvel foglalkozókat véglegesen megosztó felvetések, amelyeknek taglalása szétfeszítené tanulmányom kereteit.)

Azt már az Antoine Meillet-hez írt, a *Magyar Nyelvőrben* publikált mintaszerű vitairatából tudjuk (*A magyar nyelv helye a földgolyón*, 1930), hogy mily hévvel érvel a professzor valóban kirekesztő elveket tartalmazó azon javaslata ellen, amely az egységesség és ésszerűség jegyében, magasabb rendű „modern” értékekre hivatkozva lesöpörné Európa térképéről az általa jelentéktelen tartott, „kis” nyelveket, így a magyart is (amelyről igen csekély és hamis ismeretei vannak), s helyükbe természetesen a franciát ültetné. Kosztolányi „a józan ész örületé”-nek tartja az ötletet (i. m. 90), amely ellentétes a nyelvi szépség viszonylagosságába, a nyelvek egyenrangúságába, a tudományosság pártatlanságába vetett hitével. Csalódottságának hangot is ad: „Hajdan azt képzeltem, hogy az összehasonlító nyelvész egyformán gyönyörködik a nyelvek változatos csodáiban, mindegyiket csak vizsgálati tárgyának tekinti, belülről, önmaga által, a belső arányai szerint igyekszik megérteni a nyelvet, s nem kívülről hasznossági szempontokból, nem széptani észleletei alapján” (i. m. 91).

Arra nincs adatunk, hogy eljutottak-e hozzá a modern kulturális antropológia kutatási módszereit kidolgozó Franz Boas művei, így az 1911-ben *A primitív ember értelme* címen megjelent írása, de az egybeesés vitathatatlan megállapításaik között. Boas különböző eszkimó és indián törzsek között folytatott terepmunkájának eredményeire támaszkodva kategorikusan elveti a civilizált társadalmak magasabb rendűségének gondolatát az úgynevezett primitív népekkel szemben, valamint a népcsoportok, rasszok „fejlettség” szerinti osztályozását (nem véletlen vetették az említett könyvét a nácik máglyára 1933-ban). Hirdeti, hogy minden kultúra egyenlő, vagyis önmagában teljes, mással össze nem mérhető produktuma egy adott közösségnek, következésképpen helyteleníti az összevető módszer alkalmazását leírásukban, mondván, az egyes kultúrák csak önmagukban érthetők meg. Kosztolányinál a nyelvre vonatkoztatva sűrűn találkozunk ezzel az érveléssel (l. az előző idézeteket), de az alábbi okfejtése is Boas tanításaival rokon szellemiségű: „egy nyelv nagyságának még mennyiségi szempontból sincs föltétlen mértéke. Nem mértéke a civilizáció sem... A civilizációnak nincs mértéke” (*A magyar nyelv helye a földgolyón*, 97).

A 20. század elején a felgyorsuló gazdasági-technikai fejlődés folyamánként egyre elkerülhetetlenebbé válik, hogy találjanak vagy alkossanak egy, a latinhoz hasonló szerepet betöltő, a különböző népek megértését szolgáló nyelvet. A fentiek tükrében nem meglepő, hogy Kosztolányit erősen foglalkoztatja a nyelvi sokszínűség és az egymás megértésének szükségszerűsége között feszülő ellentét,

s nyomon követi a bábeli nyelvzavar megszüntetésére irányuló kísérleteket. 1906-ban *Az új kultúrnyelv*ben lelkesen üdvözli az eszperantót, amelyet „matematikai számítással megszerkesztett szervesen” alkotásnak mond ugyan, de őszintén hiszi, hogy „élő orgánus lesz” (i. m. 10), s a jövő „egységes világnyelv”-évé válik (i. m. 11). Dicséri a körülötte folyó csendes munkát, azt, hogy „magasztalásában nem találkozunk a hóbortos, vásári hűhóval, mely a többi világnyelvnek szánt mondvacsinált szózagyalék nyomában járt” (i. m. 10). Szigorú minőségi követelményeinek is megfelel: nyelvtanát okosnak, világosnak, nagyszerűnek mondja (i. m. 11), s javára írja, hogy könnyen tanulható (i. m. 10).

1933-ra viszont mintha gyökeresen átalakulna a véleménye, már nem lelkesíti annyira az a jövő, amelyben a nemzeti nyelveket „az emberiség leendő egységes világnyelve fogja helyettesíteni” (*Az anyanyelv édessége és végtelensége*, 202), sőt természetellenes, „emberietlen történet”-nek mondja (i. h.). A *Pesti Hírlap*ba írt cikksorozatából kiderül, hogy tud róluk („egyre-másra születnek a jobb és rosszabb műnyelvek” [*Az anyanyelv édessége és végtelensége*, 198]), elismeri, hogy „némi eredménnyel is dicsekedhetnek” (i. m. 199), de súlyos kritikával is illeti őket: „Vadonatújnak és merevek, mint azok a gyári áruk, melyeket az imént szállítottak haza” (*Műnyelvek*, 194). „Az olyan nyelv, mely csakis a megértést és a megértetést szolgálja, voltaképpen felesleges is” – jelenti ki a Schleyher Márton által „kiagyalt” volapükrről (*Az anyanyelv édessége és végtelensége*, 198). Talán még jobban boszszantja C. G. Ogden hétszázötven szóból összeállított „Basic English”-e, amellyel lényegében „megölt egy élő nyelvet” (i. m. 199).

A műnyelvekkel kapcsolatos általános pálfordulás okát nagyszót a nyelv szemléletében bekövetkező döntő változásban kell keresnünk: 1933-ban ellenérvei már biztos néplélektani alapokon nyugszanak: „A nyelv varázsa... éppen az, hogy telis-tele van emberi tartalommal... Családi emlékek évezredes kincstára az élő nyelv. Azért tudunk rajta beszélni, mert hasonlít hozzánk: éppoly eleven és gyarló, mint mi... a műnyelveknek nincs emlékezetük, se térben, se időben... A műnyelveknek nincs gyermekszobájuk” (*Műnyelvek*, 194). Noha a kommunikációs problémákat megoldó világnyelv gyakorlati hasznát látja (l. még *A magyar nyelv helye a földgolyón*, 88), de tart attól, hogy aláássa a nemzeti nyelveket, amelyekben „valamiképp még kifejeződött a tömegek egyénisége s a tömegek halhatatlansága” (*Halhatatlanságunk*, 202); „Az úgynevezett világnyelv, mely mindenkié lenne, valójában senkié se lenne.” Egy ilyen közhasználati cikk túlon túl tág ékszertartója lenne az egyéni emlékek kincsének” (i. h.). Az utóbbi mondatokban nem nehéz felismerni Wundt hatását.

De a mindenféle egységesítéstől, a kulturális és nyelvi sokféleség eltörlésétől való idegenkedésében nem elhanyagolható szerepet játszhattak a nemzetközi politikai történések, a Szovjetunióról érkező hírek, amelyek a számára ellenszenves nemzetközi embertípus létrehozásának kísérletéről szóltak. Felesége, Görög Ilona szerint a közműn idején gyakran tette fel a kérdést a barátainak: „Nem érzitek, hogy ez a nemzetköziség a magyarság, a magyar nyelv ellensége?” (Kosztolányi Dezsőné i. m. 230). Noha feltételezhetjük, hogy a feleség feledtetni igyekszik Kosztolányi kezdeti szimpátiáját az őszirózsás forradalom iránt, gyorsan felébredő bizalmatlansága állandósult: „Nemzetközi ember nincsen. Az politikai fogalom, annak is

ábrándos és korcs” (*Kis Mezzofantik*, 45) –, jelentette ki egy három évvel később született publicisztikájában. A megoldást természetesen a maga módján képzelte el: „Ez az áhítat, mely egyaránt tiszteli a nyelvek egyéniségét és egyaránt ellenzi egyéniségük elkorcsosítását vagy meghamisítását, hitem szerint sokkal közelebb van az igazi nemzetköziséghez, mint az a papiros ábránd, mely a természetet tagadva úgy akarja létrehozni az emberi közösséget, hogy összezagyalja az egybe nem tartozó és egymást kizáró elemeket” (A „*soviniszta*” nyelv, 185).

Annak megítélésében, hogy ellenérzését a kezdetben üdvözölt eszperantóra is kiterjesztette-e, megoszlik a szakirodalom. (Megjegyzem terminológiája – *mesterséges nyelv, műnyelv, világnyelv, nemzetközi nyelv* – nem egyértelmű, és ez nem könnyíti meg gondolatai pontos értelmezését.) Noha voltak fenntartásai vele szemben, talán Rátkai Árpád jár közelebb az igazsághoz, amikor azt mondja, Kosztolányi mesterséges volta ellenére is elfogadta az eszperantót (Rátkai 2008). Ennek szerintem két magyarázata lehet: időközben elterjedt, új szavak keletkeztek benne, műveket írtak rajta, vagyis élő organizmussá lett, ez pedig Kosztolányi szemében nagyon fontos ismérve egy nyelvnek. (A szavakkal kapcsolatban is ez az álláspontja: ha már bekerültek a nyelvbe, annak részévé váltak, hagyni kell őket élni.) Másrészt minőségi jellemzőit tekintve is felülmúlja a többi műnyelvet, s ez szintén nem elhanyagolható tényező nála.

3. A nyelvi szépség viszonylagos

A nyelvnek a beszélők világlátását meghatározó szerepére többször is utal Kosztolányi: „Szavakban gondolkozunk, s nemcsak a gondolkodás hat vissza a nyelvre, hanem a nyelvtudás is visszahat a gondolkodásra” (*Kis Mezzofantik*, 44); „A képzetünkben meglévő fogalomrendszereket a nyelv szabja meg, azért tudok valamit úgy, ahogy tudom, mert az anyanyelvem ezt a képet mutatja a világról”; „Kétségtelen, hogy sok esetben szolgálja őt a nyelv, de sok esetben ő maga szolgálja a nyelvet, ezt a titokzatos valóságot, melyben legmélyebb ember volta tárul ki” (*A lélek beszéde*, 193–4); „Nem csak mi gondolkozunk: a nyelv is gondolkozik. Munkatársunk a nyelv, egyenjogú társszerzőnk” (*Túlvilági séták*, 111). E megjegyzései vitathatatlanul Humboldt híres téziséét idézik – „Ihre Sprache ist ihr Geist und ihr Geist ihre Sprache” –, de egybecsengnek Wittgenstein hasonló gondolataival (nyelvem határai világom határai; a nyelvi világkép örökölt háttér, amellyel különbséget teszünk igaz és nem igaz között), sőt rokoníthatók akár Edward Sapir relativitáselméletével is. Szegedy-Maszáék szerint nem valószínű, de ki sem lehet teljesen zárni, hogy ismerhette Sapirnak a 20-as évekbeli, a *The Dial* hasábjain publikált munkáit. A folyóiratot egy előadásában említette, s fordított is attól a két amerikai költőtől, akivel Sapir foglalkozott egy, a költői nyelvről írt tanulmányában. Sőt, Sapir némely tanulmányai „kísértetiesen emlékeztetnek Kosztolányinak a harmincas évek elején tett nyilatkozataira” (Szegedy Maszáék i. m. 50).

Kosztolányi számos példával szemlélteti, hogyan befolyásolja a nyelv a világlátásunkat. „Az indogermán népek (a németek, a franciák, az oroszok stb.) ezt mondják: *két emberek*. Úgy gondolkoznak, hogy két ember több ember, ennél fogva

a jelzett szót többes számba teszik. A finnugor népek (a magyarok, finnek, vogulok stb.) ezt mondják: *két ember*. Úgy gondolkoznak, hogy mikor két embert említene, már jelezték, hogy több emberről van szó, s udvariasan föltételezik, hogy ezt nem is felejtjük el, míg a jelzett szó végére nem érünk... Az angolok a havat *mély*-nek látják, mert felülről nézik... A franciák közelednek valaki-*től* (nem pedig valakihez). A németek követnek valaki-*nek*, mi követünk valakit...” (*Használati utasítás*, 157).

A nyelv és kultúra, a külső világ és a nyelvi világkép, a nyelv és a gondolkodás összefüggéseit ma már a nyelvészetnek külön irányzata, a kulturális nyelvészet tanulmányozza, amelynek számos részdiszciplínája (kulturális szemantika, interkulturális nyelvészet és pragmatika stb.) foglalkozik a Kosztolányi által érintett kérdésekkel, de említhetnénk a rokon felvetéseket úgyszintén taglaló kognitív nyelvészetet is. A válaszok természetesen más elméleti keretbe foglalhatnák, teljesebbek is, de meglátásainak érvényessége nem kérdőjeleződött meg a legújabb eredmények tükrében sem.

4. Az első az egyenlők között – az anyanyelv

Kosztolányi csodál minden nyelvet, de szívének legkedvesebb a magyar: „Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható” (*Ábécé a nyelvről és lélekről*, 72). A hozzá való viszonyát tulajdonképpen a romantikában gyökeredző azonosuló, érzelmes magatartás jellemzi, amely a 20. század elején még általánosnak mondható. Neveltetése, egyéni elkötelezettsége csak felerősítették, egyedivé tették az anyanyelvhez fűződő érdeklődését, szeretetét, amely a szabadkai eszmélő, önképző körű próbálkozásaitól szó szerint a haláláig elkísérte. Lényegében „nyelvi okokból” csapták ki érettségi előtt a gimnáziumból: előbb a történelemórán képtelen volt kordában tartani rímelő kedvét, s Kossuthról sütött el egy gyermekesen szellemes sorpárt (*Kossuth Lajos élete meglehetősen monoton. / Született Monokon*), majd az őt magyartalansággal vádoló irodalomtanárával került összetűzésbe. Mivel a legérzékenyebb pontján érte támadás (bizonyára alaptalanul), udvariatlanul torkollta le (Kosztolányi Dezsőné i. m. 108). Stockholmban, halálos betegen, amikor az őt kezelő professzor már csak azzal tudta biztatni a feleségét, hogy talán még élve haza tudja vinni, kendőbe bugyolált fejjel, csontváz soványan elment Lotz János magyarórájára, mert „[h]aldokolva a szenvedéstől látni akarja azokat a svéd fiúkat, svéd lányokat, akik az ő nyelvét annyira szeretik, hogy meg akarják tanulni” (i. m. 343). Többször panaszkodott az anyanyelv irányában megnyilvánuló közömbösség miatt: „Szeretni ezt az árva, gyönyörű nyelvet sohase szerették önmagáért” (*A magyar nyelv*, 21); „a nyelvünk iránt való régi szeretet is veszendőben van” (*Nyelvtisztítás*, 28). Tudásvágya kiapadhatatlan. A Gombocz és Melich szerkesztette *Magyar etymológiai szótár* méltatásakor például így fejezi ki elragadtatását: „Nekem ennek az új szótárnak az átlapozása izgatóbb művészi élmény volt, mint egy regény. Két-három napig bujkáltam a szavak rengetegében. Azután gyönyörködtem külön-külön egy szó muzsikájában” (*A! – Aszó*, 23). Felesége arról panaszkodik, hogy

minden útjára töméntelen könyvet vitt magával. Az elmaradhatatlan Arany-, Rilke-, Shakespeare-kötetek mellett „sok-sok testes szótárt, nyelvészeti könyvet” is becsomagolt (i. m. 297), „reggel könyv után nyúlt és éjjel az utolsó mozdulatával a könyvet tette le” (i. m. 258).

Az anyanyelv az otthonosság érzetének forrása, az utánozhatatlan csoda, a korlátlan tudás lehetőségeinek megtestesítője számára: „Csak az anyanyelvvvel nem lehet soha jóllakni, csak attól nem kapunk soha csömört, csak azt fogadjuk magunkba korlátlanul” (*Lélek és nyelv*, 100); „A nyelv maga a végtelenség. Minél tovább foglalkozom vele, annál inkább látom, hogy sohase lehet a végére érni” (*Kagyló és tenger*, 147); „Itt kezdődik a nyelv, az anyanyelvnél, és itt végződik” (*Az anyanyelv édessége és végtelensége*, 201). Annak ellenére, hogy sok nyelven tudott, az anyanyelvét érezte az igazinak, mert az az ösztönös, s csak abban ismerheti az ember azt az árnyalatot, „amely mindig egy időpontnak és összefüggésnek a kiszolgáltatottja” (Szegedy Maszák i. m. 50).

A trianoni döntés után mély fájdalom, keserűség, csalódottság lesz rajta úrrá, hiszen darabokra török meghitt, levendulaillatú, szabadkai világa (idősödő apja elveszíti igazgatói állását, a rokonság egy része marhavagonokban tengődik Pesten). Az anyanyelvet ebben a helyzetben még becsesebb szereppel ruházza fel, az elszakított országrészek magyarságát összetartó erővé emeli: „Nyelvünk az egyetlen élő valóság, melyet még az ország földarabolói se vehetnek el” (*Csonka magyar nyelv*, 36). Felesége szerint barátainak gyakran hangoztatja a következőket: „A nemzet akkor hal meg igazán, ha feladja nyelvét, nem akkor, mikor határát adja fel. A határokat vissza lehet szerezni, a nyelvet soha” (Kosztolányi Dezsőné i. m. 284). (Az efféle keserű mondatokat, a veszteség feletti fájdalom állapotában tanúsított magatartást, amely az akkori magyar társadalmat egyöntetűen jellemezte, szokásos történelmi és egyéni összefüggéseiből kiszakítva igaztalan jelzőkkel illetni, félremagyarázni, holott azokban a kultúrákban, ahol a nyelv az önazonosítás eszköze, a kritikus történelmi helyzetekben a nyelvbe való kapaszkodás, a nyelv presztízisének emelkedése szükségszerű védekezési reakció.)

Úgy gondolom, a legfeltűnőbb változást Kosztolányi anyanyelvhez való viszonyában az érzelmek terén hozták az elmúlt évtizedek. A gazdasági fejlődés, a racionális, az objektív magatartást előnyben részesítő, az érzelmeket pedig a gyanús, a kontrollálhatatlan, a nőies kategóriába soroló angolszász kulturális minták térhódításának következtében az azonosuló, érzelmekre épülő kapcsolat a nyelvhez (és a hazához) az avított, maradi, megmosolyognivaló kategóriába csúszott át. Ahogy nem divat a közösségi, az összetartozás érzésén alapuló hazaszeretet, úgy a nyelv is meghatározott társadalmi funkciókat betöltő eszközzé vált, amelyhez közömbös, pragmatikus viszony köti a használatot.

A 20. század utolsó évtizedeitől a kommunikáció korszakát éljük. De ez ne tévesszen meg bennünket. A kommunikációval szembeni legfőbb társadalmi követelmény ugyanis a hatékonyság, a minél több információ átadása minél rövidebb időn belül. Mindez legjobb esetben is kettős következménnyel járhat: egyrészt maga után vonja a nyelv funkcionális, célirányos használatát szolgáló jegyek előtérbe kerülését, így a szövegek tárgyszerűek lesznek, szókincsük, a megértést megkönnyítendő, leegyszerűsítetté válik. Ezzel egyidejűleg a szövegalkotás időigényes

összetevői (választékosság, a helyesírási hibák kiküszöbölése stb.) háttérbe szorulnak, a mondatok, minthogy létrehozójuk minél több információt kíván beléjük tuszkolni, bonyolultak, rövidítésekkel teletűzdeltek, nemegyszer rosszul szerkesztettek lesznek. Az új technikai lehetőségek (e-mail, SMS) szintén a gyorsan odavetett, lényegre szorítókozó közlésmódoknak kedveznek, amelyek számos leleményes megoldásra készítetik ugyan a létrehozókat, de általában sem az egységes (helyes) írásmódnak, sem a szabatos fogalmazás követelményeinek nem felelnek meg.

Tegyük fel a kérést: maradt-e valami a Kosztolányi által képviselt nyelvi igényességből, anyanyelvünk megismerésének vágyából bennünk. Képesek vagyunk-e (nem napokra) legalább egy órácskára elmerülni valamelyik szótárunkban? Ha megakad a szemünk egy-egy furcsa szón, kifejezésen, utánajárunk-e jelentésének, törekszünk-e arra, hogy az általános megértést biztosító 5000 szónyi alapszókincsünket folyamatosan gazdagítsuk? Félő, hogy nem. És ami talán ennél is aggasztóbb: nem is létezik effajta társadalmi elvárás. Az olvasási kultúra háttérbe szorult, a gyermekek alig olvasnak klasszikusokat (jó esetben lebutított, lerövidített változatban), a kötelező olvasmányok listája egyre kurtább, a helyesírás szabályait nem ismerni lassan inkább érdem lesz, mint pironkodásra készítő hiányosság.

5. A nyelv játék és tett

A játék, a korszak filozófiai, nyelvfilozófiai gondolkodásának meghatározó fogalma különösen mély benyomást gyakorolt az érzékeny, amúgy is gyermeki lelkületű Kosztolányi életére, műveire. Görög Ilona visszaemlékezése szerint játszva élt és dolgozott: gyorsan, könnyedén vetette papírra a napi penzumot, „a többi időt pedig tréfálgatással, mókázással, játékkal” töltötte (Kosztolányi Dezsőné i. m. 204). Ő maga is elválaszthatatlan egységben látta a két tevékenységet, amelyről a *Munka és játék* című írása is tanúskodik (Kosztolányi 1999: 294–7). Szeretett kártyázni, ismert, hogy legkedvesebb játszótársával, Karinthy Friggyessel számos gyerekes ugratás, tréfa kiötlői voltak, sőt külön társaságot (Balkán Egylet) hoztak létre, amelynek egyetlen célja a közös mókázás volt, de a feleségével is volt egy közös játékuk, az úgynevezett „kisilonka” játék. (Talán ennek élménye ihlette a lírai szépségű *Akarsz-e játszani* című versét.)

Minden bizonnyal eljutottak a nyelv funkciójáról vallott rokon nézetek is hozzá, gondolok elsősorban Wittgensteinnek a *Tractatus* után íródott *Tagebücher* (1914–1916) című munkájára, amelyben a nyelvet nem a körülöttünk levő világ tükrözésére szolgáló eszközként értelmezi, hanem a kultúrát és az intézményrendszert is magában foglaló összetett társadalmi tevékenységrendszer részének. Gondolatmenete szerint az így felfogott nyelv, a „nyelvjáték” az egész életünket áthatja, s rajta kívül nincsen semmi, ami kimondható volna.

Kosztolányi művészete ebben az értelemben is a wittgensteini gondolat megvalósulása. A nyelvvel is játszott: „Úgy rímelt, mint a vízfolyás. Olykor reggeltől estig rímben beszélt otthon” (Kosztolányi Dezsőné i. m. 187). A háború kitörésekor rárontó rémületet is a szavak játékával próbálta oszlatni: „Kecskerímekkel mulat s az egész városban elharapódzott, intarziás szójátékban a legszebbeket al-

kotja” (i. h.). A nyelvi játék több irodalmi alkotásában megjelenik, hol közvetlenül, hol kevésbé direkt módon. *Esti Kornél*ja a nyelvet a tudat létezési formájának tartja (Paksi László 2009: 2), kihasználja a nyelv játékosságát, tudatosan kísérletezik a nyelv lehetőségeivel, gondoljunk a bolgár kalauzzal folytatott nyelv nélküli társalgására (IX. fejezet). Szabó Gábor szerint a *Horoszkóp* című novellában az embernek a nyelvi játék által való meghatározottságát bizonyítja (Szabó 1997: 218–25).

Ugyancsak Wittgensteint idézi jelentésfelfogásának nem egy eleme. Mint ismeretes, a német filozófus a nyelvi kifejezések jelentését lehetséges alkalmazási helyzetükre vonatkoztatva azonosítja, vagyis lényegében egyenlőségjelet tesz a jelentés és használat között. Nem nehéz meglátnunk a hasonlóságot a „jelentés a használat a nyelvben”, a „szó tett” wittgensteini gondolatok és Kosztolányi alábbi sorai között: „A szó maga a valóság, magának a valóságnak a veleje, kútfeje és kezdete” (*Az ige*, 207). Esti Kornél pedig így elmélkedik a szó hatalmáról: „A jó szó, melyet még nem valósítottak meg, minden szűz lehetőséget magába zár, és több, mint a jó tett, melynek kimenetele kétes és hatása vitás. Általában a szó mindig több, mint a tett” (idézi Paksi 2005: 2). A hazug szavak hatalmát érzékelteti a IV. fejezet abszurdja, ahol azzal a gondolattal játszik el, mi történik, ha mindennapi, konvencionális hazugságainkat igaz közlésekkel cseréljük fel. Az alábbi eszmefuttatása viszont már egyenesen Austint, a pragmatika megteremtőjét idézi az 1950-es évekből: a megnyilatkozások kimondásával a beszélő cselekszik, s cselekvésének célja az, hogy változást hozzon létre a világban. Kosztolányi szavaival: „Ha a színház zsúfolt nézőterén az előadás alatt ennyit mondom: »Tűz van«..., akkor nagy változások történnek. A jelenlevők fölugrálnak... Valóban tűz van? Talán nincs is... De ez mindegy. Tűz van, mert azt mondtam, hogy *tűz van*” (*Az ige*, 207).

Jól sejti azt, amit az etnometodológiai, kulturális, interkulturális nyelvészeti kutatások bizonyítanak majd jó fél évszázaddal később: egy-egy nyelv nemcsak másfajta világlátást, de a többitől eltérő viselkedésmódokat is jelent. Az idegen nyelv-tudás tehát e sajátos „belső” törvények, szokások, kulturális tanítások ütköztetését, megértését is feltételezi. Goethét idézve jegyzi meg, hogy „aki nem ismer idegen nyelveket, az anyanyelvét sem ismeri... Csak tükörből pillanthatjuk meg tulajdon arcunkat, akkor tudjuk meg, kik vagyunk, ha látjuk, miben különbözünk másoktól” (*Kis Mezzofantik*, 44). Az utóbbi gondolatával tulajdonképpen az interkulturális kompetencia lényegét, az úgynevezett „insider” és „outsider” attitűd meglétének szükségességét fogalmazza meg.

Szintén megelőzi korát, amikor a nyelvek eltérő interakciós és interpretációs normáinak problematikáját feszegeti: „*Üljön le* – mondom angol látogatómnak, s az megköszöni előzékenységemet. Ha bármilyen magyar látogatómnak ugyanezt mondom, megsértődik... Így csak a törvényszéki elnök beszél a vádlottal vagy a tanár a diákkal, aki egy kukkot se tudott” (*Udvariasság*, 163). Az *Au revoir* fordításának kérdésén elmélkedve arra hívja fel a figyelmet, hogy a megfelelő jelentés visszaadásához számba kell vennünk az adott szituáció külső és belső tényezőit. Ezek felsorolása szociopragmatikai szempontból teljes, és ma is helytálló (i. m. 162–3). De pragmatikai probléma a kiindulópontja a *Kagyló és tenger* bájos történetének is.

6. Összegzés

Vizsgálataim reményeim szerint kellő megalapozottsággal bizonyítják, hogy Kosztolányi nyelvről szóló munkáiban egy felelősen gondolkodó művész ösztönös felismerései, megérzései elegyednek a sokszor a nyelvészeket is megszegyenítő okos szakmai megállapításokkal. Nyelvészeti életműve tárháza a nyelvről szóló megszívlelendő üzeneteknek, a mai irányzatok (pragmatika, kulturális, interkulturális nyelvészet) előtt is megoldandó feladatként álló megsejtéseknek. Végezetül hadd idézzem a nyelvvel kapcsolatos gondolatait, érzéseit szerintem leginkább kifejező szép vallomását: „Beletörődöm abba, hogy megsemmisülök. De nem tudom elfogadni, hogy szellemiségemnek legalább az a töredéke ne maradjon utánam, melyet valaha átíttam lelkemmel, s hogy miután lélegzetem mindörökre elakad, legalább azok a szavak ne lebegjenek sírom fölött, melyeket egykor a lehetetlemmel mozgattam, az anyanyelvem, a legközelebbi testvéreim beszéde, a lélek beszéde, mely minden elmúláson túl is olyan, mint a családi folytonosság dallama. Úgy érzem, az élet e nyelvi túlvilág nélkül aljasan állati volna, s a halál vigasztalanabb, még sötétebb” (*A lélek beszéde*, 202).

Epilógus

Ennek a dolgozatnak a megírása szívet-lelket melengető, de nehéz feladat volt. Az előbbi azért, mert igényesen formába öntött érdekes, okos, vitára ösztönző gondolatokkal találkozhattam, az utóbbi azért, mert a tárgyam – érzésem szerint – az átlagosnál odaadóbb munkára kötelezett. Ezért is kedvetlenül írtam el egy (tudtommal csak az interneten keringő) róla szóló írás. Fő célját tekintve mai megosztó világunk igazi terméke. Szerzője beavat bennünket munkamódszerének titkaiba is, a kezdeti töprengésektől addig a momentumig, amikor művét a megcélzott folyóirat formai és „szellemi egyenruhájába” bújtatja. Nos, a cikk sugalmazóinak szándéka jelen esetben nem hagy semmi kétséget maga felől: Kosztolányi, a „szent”, a „gyökér” szigorú kritikánktól megsemmisítve, darabokra tépve. Követői rajta keresztül megalázva, nevetségessé téve...

A nyegle, durva, gyalázkodó hangnem, a kusza szerkezet az íróat minősíti: le style c'est l'homme. Abban biztos vagyok, hogy Kosztolányi nem lett kevesebb e nemtelen támadástól. De egyszer el kell jönnie annak az időnek, amikor a szellemi egyenruhák kötelező kiegészítői közé tartozik majd a mások véleményének elfogadása, tisztelete, a szakmai tisztesség, felelősség.

SZAKIRODALOM

- Babits Mihály 1910. Bergson filozófiája. In: Belia György (szerk.) 1978: *Babits Mihály művei. Esszék, tanulmányok*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Deme László 1946. Kosztolányi Dezső, az elméleti és gyakorlati nyelvtisztító. *Magyar Nyelv* 42: 34–42.

- Deme László 1960. Kosztolányi és a magyar nyelv. *Magyar Nyelvőr* 84: 136–48.
- Fábián Pál 1986. Kosztolányi Dezső nyelvművelés-történeti helye és szerepe. *Magyar Nyelv* 82: 257–63.
- Györfy Lívia 2008. *A motivált szójelentéstől a konvencionális megnevezésig.*
<http://www.iahs.eu/doktor/gyorfyl.html>
- Halász Gyula 1940. Erős várunk a nyelv. Kosztolányi Dezső hátrahagyott művei I. *Nyugat*, 284–7.
- Kemény Gábor 1986. Kosztolányi nézetei a nyelv esztétikumáról. *Magyar Nyelv* 82: 280–8. a MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 95–105.
- Kosztolányi Dezső 1999. *Nyelv és lélek.* (Szerk.: Réz Pál.) Osiris Kiadó, Budapest.
- Kosztolányi Dezső 1998. *Levelek – Naplók.* (Szerk.: Réz Pál–Kelevész Ágnes–Kovács Ida.) Osiris Kiadó, Budapest.
- Kosztolányi Dezsőné 1938. *Kosztolányi Dezső.*
- Láncz Irén 2003. *Kosztolányi gondolatai a nyelvről.*
<http://www.zetna.org.yu/zek/folyoiratok/80/lancz.html>.
- Máté Jakab 1997. *A 19. századi nyelvtudomány rövid története.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Paksi László 2005. *A nyelv problematikája Kosztolányi Dezső Esti Kornéljában.*
<http://www.papiruszportal.hu>
- Radics Anita 2002. *Kosztolányi Dezső helye és szerepe a magyar nyelvművelés történetében.*
<http://www.zetna.org.yu/zek/folyoiratok/65/radicsa.html>.
- Rátkai Árpád 2008. *Kosztolányi – Radics Anita és Láncz Irén értelmezésében.* <http://209.85.129.132>
- Szabó Gábor 1997. A költő és a nyelvtanár. *Irodalomtörténet*, 218–25.
- Szegedy-Maszák Mihály 1994. Kosztolányi nyelvszemlélete. *Alföld* 8: 50.
- Szüts László 1991. Kosztolányi Dezső nyelvszemlélete. In: Kiss Jenő–Szüts László (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Szili Katalin
ELTE BTK

SUMMARY

Szili, Katalin

On Kosztolányi's views on language

The paper characterises the intellectual trends fertilizing Dezső Kosztolányi's linguistic thinking via five recurrent ideas found in his writings: (1) language is a manifestation of the soul of a community; (2) all languages are equally beautiful – diversity is an asset; (3) linguistic beauty is relative; (4) one's mother tongue is the first among equals; and (5) language is a game, language is action. With respect to the first thesis, the paper enlarges on the opinion held in the literature and claims that although the poet's strong belief in the unity of language and soul can be traced back to Humboldt's tenets, it is more closely attributable to the irrational philosophy and psychological trends of the early twentieth century. His thoughts with respect to the equal beauty of languages and to linguistic relativity are akin to the major claims of Franz Boas, the founder of modern cultural anthropology, and Edward Sapir, the pioneer of linguistic relativism. His ideas on the role of language can be associated with Wittgenstein's late works but they also show the poet as a forerunner of present-day pragmatics, exhibiting as they do a number of components of its view of language.